र्कस्वरूपिणः" शा०ति०। व्याख्यातमेतत् यदार्थादर्शे "अविद्याग्रथितत्वेन जड़त्वे कथं तस्य सृष्टिकर्तृत्वमिति? यद्वां वारयति सच्चिदानन्दविभवादिति अनेनाविद्योपहितत्वेऽपि तस्य न स्वरूपहानिरित्यर्थः। एकनाथ्यक्तिरासीदिति योजना। शक्तिसहितोदेयः पुनः शक्तिस्तस्मात् सा कथमासीदिति? चेत् सत्यं या अनादिरूपा चैतन्याध्यासेन महाप्रलये सूक्ष्मा स्थिता तस्या गुणवैषम्यानुगुणतया सात्विकराजसतामसस्वरूपव्यूपपञ्चकार्य्यसाधने उच्चूनरूपत्वमेवोपचाराद्युत्पत्तिः। इदं सांख्यमतेनोक्तम्। प्रयोगसारे "तस्माद्विनिर्गता शक्तिः सर्वगा चिन्मयाभवा"। वायुसंहि० "शिवेच्छया परा शक्तिः शिवतत्त्वैकता गता। ततः परिस्फुरत्यादौ सर्गे तैलं तिलादिवेति"। पञ्चरात्रेऽपि "एवमालोच्य सर्गादौ सच्चिदानन्दरूपिणीम्। समस्ततत्त्वसंबन्धत्वात् स्फूर्त्तेरधिष्ठानरूपिणीम्। व्यक्तां करोति तां नित्यां प्रकृतिं परमः पुमान्" तस्या एव नादबिन्दू सृष्ट्यप्रयोग्यवस्थारूपौ तदुक्तं प्रयोगसारे "नादात्मना प्रबुद्धा सा निरामयपदोन्मुखी। शिवोन्मुखी यदा शक्तिः पुंरूपा सा तदा स्मृता। सैव सर्गोन्मुखा" अन्यत्रापि "अभिव्यक्ता परा शक्तिरविनाभावलक्षणा। अखण्डा परचिच्छक्तिर्मेता चिद्रूपिणी विभुः। समस्ततत्त्वभावेन विवर्त्तैकात्मसमन्विता। प्रयाति बिन्दुभावं च क्रियाप्राधान्यलक्षणम्"। इच्छाज्ञानक्रियादिरूपतया बिन्दोस्त्रैविध्यमाह परेति सा सा परशक्तिमयः अतः पश्यन्तीवस्थात्मकत्वमेवोक्तम् अमौ त्रिधा भिद्यते। एतौ नादबिन्दू प्रथमोक्तनादबिन्दुभ्यामन्यौ तदुक्तं "स बिन्दुर्भवति त्रिधा"। बिन्दोर्भेदत्रयस्वरूपमाह बिन्दुरिति। तमस्तस्मात् बिन्दोः रौद्री यतस्तस्याः शिवमयत्वम् अतोऽन्वर्थताऽपि। नादाव्याप्ते इति। सर्वभूतत्वे नावस्थितत्वे नार्थ्यता शैवी। बीजाद्वामा व्यजायतेति सम्बन्धः तस्याः सुन्दरत्वादन्वर्थत्वम्। तदुक्तं प्रयोगसारे "बिन्दुः शिवात्मकस्तत्र बीजं शक्त्यात्मकं स्मृतम्। तयोर्योगे भवेन्नादस्तेभ्यो जाताश्चिद्रूपयः। रौद्री बिन्दोः समुद्भूता ज्येष्ठा नादाद्व्यजायत। वामा बीजाद्भूच्छक्तिस्ताभ्यो देयास्त्रयो ऽभवन्"। ते इति ज्ञानमिच्छा क्रिया च तदात्मानस्ते रुद्रब्रह्मरमाधिपाः क्रमेणेच्छाज्ञानक्रियाशक्तिज्ञानशक्तिस्वरूपाः। अतएव रुद्रादयः निरोधकाले वह्नीन्दुस्वरूपिणः शक्तेरेवावस्थाविशेषा ज्ञेयाः एषामिच्छाक्रियाज्ञानतत्कर्त्तृत्वे उत्पन्नत्वात्। यच्छ्रुते च "इच्छाज्ञानक्रियात्मानः" इति। ईश्वरप्रत्यभिज्ञायाम् "यतश्चेति तज्ज्ञातुं कर्त्तुं वा स्वेच्छया क्रियाम्। अनन्तरं हि तत् कार्य्यज्ञानं दर्शनशक्तितः। ज्ञानशक्तिस्तया शैवीयोऽसौ स्थूलसंज्ञकः। सा क्रियाशक्तिरुदिता यतः सर्वं जगत् सृजेत्" गोरक्षसंहितायाम् "इच्छा क्रिया तथा ज्ञानं रौद्री ब्राह्मी च वैष्णवी। त्रिधा शक्तिः स्थिता यत्र तत्परं ज्योतिरोमिति"

क्रियासमभिहार पु० सम्+अभि+हृ-घञ् ६त०। क्रियायाः पौनःपुन्ये। "क्रियासमभिहारे घञ्" पा० "क्रियासमभिहारेण विराध्यन्तं क्षमेत कः?" इति भाषः।

क्रियास्नान न० क्रियाङ्गं स्नानम्। यज्ञोक्ते स्नानविधिभेदे तत्प्रकारो यथा

"क्रियास्नानं प्रवक्ष्यामि यथावद्विधिपूर्व्वकम्। मृद्भिरद्भिश्च कर्त्तव्यं शौचमादौ यथाविधि। जले निमज्ज्य उन्मज्ज्य उपस्पृश्य यथाविधि। तीर्थस्नानाचरणं कुर्य्यात्तत् प्रवक्ष्याम्यशेषतः। प्रपद्ये वरुणं देवमम्भसां पतिमर्च्चितम्। याचेत देहि मे तीर्थं सर्वपापापनुत्तये। तीर्थस्नानाचरिष्यामि सर्व्वाघविनिसूदनम्। सान्निध्यमस्तु मे तोये च क्रियतां मदनुग्रहात्। रुद्रान् प्रपद्ये वरदान् सर्वानप्सुसदस्तथा। सर्वानप्सुसदश्चैव प्रपद्ये प्रयतः स्थितः। देवमंशुसदं वह्निं प्रपद्येऽघनिसूदनम्। आपः पुण्याः पवित्राश्च प्रपद्ये शरणं तथा। रुद्राग्नीन्द्रश्च सर्पश्च वरुणस्त्वाप एव च। शमयन्त्वाशु मे पापं मा मां रक्षन्तु सर्वशः। शिवरातवर्णातिरुद्रभिर्ज्जगतीति चतसृभिः। यद्रोदेयीति च तथा शन्नस्त्वापस्तथैव च। इदमापः प्रवहतेति मृत्यवश्च समुदीरयेत्। एवं सम्मार्जनं कृत्वा छन्दआर्षेषु देवताः। अघमर्षणसूक्तञ्च प्रपठेत् प्रयतः सदा। छन्दोऽनुष्टुप् च तस्यैव ऋषिर्वैवाघमर्षणः। देवता भावदत्तस्य पापघ्ने प्रकीर्त्तितः। ततोऽम्भसि निमग्नः स्यात्तिस्रः पठेदघमर्षणम्। प्रददाम्यूर्द्ध्वनि तथा महाव्याहृतिभिर्जलम्। यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः। तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणाशनम्। अनेन विधिना स्नात्वा स्नातवान् धौतवाससा। परिवर्त्तितवासास्तु तीर्थनामानि संजपेत्। उदकस्यापदानात्तु स्नानशाटीं न पीड़येत्। अनेन विधिना स्नातस्तीर्थस्य फलमश्नुते"।

क्रियेन्द्रिय न० क्रियायाः साधनमिन्द्रियम्। वाक्पादादौ कर्म्मेन्द्रिये हेम०।

क्रिवि पु० कृवि-इन् नि०। कूपे निघण्टुः २कर्त्तरि२हिंसके